

TÜRKİYE'DE İLÂHİYAT BİLİMİNİN GELİŞİMİ

NEŞET ÇAĞATAY

Türkler ve İslamiyet:

M.Ö. V. y. yıldan beri türlü yerlerde, bölgelerde köklü devletler kurarak varlığını günümüze dek kesintisiz sürdüren Türk ulusu, sürekli olarak, kendi yapısına uygun bir dinin arayışı içinde olmuştur. Bu amaçla türlü Türk boyları, toplulukları, türlü bölgelerde animizm, şamanizm, budizm, maniheizm, hıristiyanlık, yahudilik vb. gibi dinlere girmişlerdir.

Örneğin, adlarını verdikleri Hazar Denizi kıyılarında bir devlet kuran Hazar Türkleri 508 yılında hıristiyanlığı benimsediler. Arapların VII. y. yıl sonlarında Kafkas bölgesine saldırıları sırasında islamiyet de aralarında yayıldı. Başkentleri Belencer olan bu devlet IX.y.yıldta yahudiliği resmî din olarak kabul ettiler.

Bugün Romanya'da yaşayan Gagavuz Türkleri, ortodoks hıristiyandırlar. Kiliselerinde ibadetlerini türkçe yaparlar.

Türkistan bölgesindeki Türk devletleri islamiyeti resmî din olarak X. y.yıl sonlarında kabul etmeye başlamışlardır. İlk müslüman Türk devleti olarak, 840-1212 yılları arasında hüküm sürmüş olan Karahanlıları görüyoruz. İlek Hanlar da denilen bu devleti oluşturan Türk halkı X.y.yıl sonlarında (940'da) toplu olarak müslüman oldular. Bu tarihten sonra kurulan Türk devletlerinin hepsi müslümandırlar.

İslam dini, kuruluş bölgesinin ve kurucusunun yapısı ve tabiatı gereği, onu benimseyen her toplumun bütün hareket ve davranışlarının kurallarını düzenleyen bir din olmuştur. Bu nedenle bu dini kabul eden toplumlarda eğitimin amacı ve aracı da islamiyet ve onun getirdiği dinî kurallardır.

XI. y. yıldan başlayarak hemen hemen bütün İslam âlemini egemenliği altına almış olan Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları, bu dini ve kurallarını incelemek, islami bilgileri geliştirmek için her yerde medreseler açtılar.

İslam âleminde sosyal faaliyetlerin her alanına yansıyan en büyük handikapı, kadının, dinî törenler de dahil bütün toplumsal işlerde erkek-

ten ayrı tutulmasıdır. XXI. y. yıla yaklaştığımız bugünlerde bile, birçok yüksekokul öğrencisi kızlarımız, ilkokuldan beri çağdaş bir eğitimle yetiştirilmemiş olmaları, gerici ve çıkarıcı örgütlerin baskıları ile, aynı sınıfta okuduğu erkek arkadaşını namahrem olarak görmekte, başını bohçalamak için savaş vermektedirler.

Oysaki batı hıristiyan dünyasında kadın, ibadette yani kilisede, sosyal işlerde erkekle yanyanadır. Onlardaki boşanma zorluğu da kadına güven vermiş, evine, çoluğuna çocuğuna sahip olmasını sağlamıştır.

Türkiye’de ilâhiyat biliminin ve eğitiminin gelişmesi:

1923’te cumhuriyetin ilanına dek eğitim ve öğretim deyince genel olarak medrese anlaşılır. Buralarda genel ve meslekî bilgi, ilâhiyat, içiçe ve bir bütün olarak öğretilirdi.

Osmanlılarda ilk medrese 1330 yılında Orhan Gazi zamanında İznik’te açıldı. Buranın yönetimine de müderris Davud-u Kayserî atandı.

6 Nisan 1326 günü alınıp beyliğin başkenti yapılan Bursa’da, 1363’te alınıp başkentin taşındığı Edirne’de birçok medreseler yapıldı.

Sultan 2. Mahmud (saltanatı: 1808-1839) devrine dek Osmanlı sultanları, yurddaşın eğitimini devletin görevi saymıyordu. İlk kez Mahmud, bu zorunluluğu ve sorumluluğu duydu, yurttaşı eğitime görevini üstlendi. O zamana dek devlet bürolarında ve ordusunda çalışacak kişiler, Enderun Okulları’nda ve Acemi Oğlanlar Okullarında yetiştiriliyordu.

Topkapı Sarayı içinde açıldığı için “iç-içerde” anlamına gelen Enderun okulları ilk kez Fatih Sultan Mehmet (saltanatı: 1451-1481) tarafından açıldı. Ordunun ve devletin her kademesinde çalışan görevliler buradan yetişirdi.

Yalnız devşirme çocuklarının alındığı bu acemi oğlanlar okulları 1 Temmuz 1909 gününe dek sürdü. Ziya Gökalp’in bu okullar hakkındaki şu sözleri çarpıcıdır: “bu devirde medrese, içine aldığı Türkleri gayr-i Türk yaparken (Türklükten uzaklaştırırken) Enderun okullarına aldığı gayr-i Türkleri (devşirmeleri) Türkleştiriyordu.” Kuruluşundan kaldırılışına dek bu Enderun okullarından 79 sadrazam, 3 şeyhülislam, 36 amiral yetişmiştir.

Halk için tek eğitim ve kültür kurumları olan medreseler, büyük Selçuklular devrinden Fatih Sultan Mehmet zamanına dek, ders veren hocaların şöhretleriyle anılırlardı.

Fatih Sultan Mehmet, ünlü medresesini, kendi adıyla anılan camiin çevresinde sekiz bölüm halinde yaptırdı. O, bir süre sonra bu sekiz medreseyi klasik ve kaliteli bir öğretim için yeterli görmeyerek onları tamamlamak üzere sekiz medrese daha yaptırdı. Sahn medreseleri denen birincilere, ikinciler bitirildikten sonra girilirdi. Sahn medreselerinin her birinde 19 oda vardı. Bunlardan 15'i öğrencilere, ikisi görevlilere, ikisi de hademelere ve kapıcılara ayrılmıştı.

Türk medreselerinde ikinci yeniliği yapan kişi, Kanunî Sultan Süleyman'dır.

İlk Osmanlı Darülfünunu'nun öğretime geçtiği 14 Ocak 1863 gününe dek, her türlü bilim dalları, büyük ağırlık, dinî eğitimde olan medreselerde okutulurdu. Bu nedenle o devirde devletin türlü hizmet yerlerine, özellikle ilâhiyat alanlarında gerekli olan kişileri yetiştirmek için medreselerde bölümler açılmıştı: "Dar ül-hadis", "Darüttüb", "Darülhendese", kadı yetiştirmek için de "Muallimhane-i nüvvab" açılmıştı. 1854'te açılan bu sonuncunun adı 1884'te "mekteb-i nüvvab" 1910'da "mekteb-i kuzat"a çevrildi.

Kadı ve naib gibi günlük hukuk işlerinin yerine getirilmesi, bu alanlarda daha bilgili kişilerin yetiştirilmesi, 1850'den sonra Avrupa'dan ceza ve hukuk alanlarında bazı kanunların alınmasından sonra büyük önem kazandı. Örneğin 1850'de ceza yasası, ticaret yasası, 1862'de ticaret mahkemeleri usulü, 1864'te deniz ticaret yasası alındı. Cevdet Paşa başkanlığında kurulan heyet 1869'da "mecelle" denen 1851 maddelik bir şer'i kod hazırlandı. Bu girişim, hukuku fetvalarla düzenleme yerine fıkhi yani islam hukukunu yasalaştırma yoluna gitmede büyük bir yenilikti.

O zamanlar, medreselerden sonra, halkın eğitilmesi için ikinci bir yer olan camilere vâiz yetiştirmek üzere "medresetülvâizin", imam ve hatib yetiştirmek için 1913'te "medresetül'eimme ve'l-hutaba" açıldı. Daha sonra, bu sonuncu "medresetülvaizin ile birleştirilerek" "medresetül'irşad" açıldı.

Medrese örgütünün ilk düzenlenmesinde fıkıh yani hukuk, kelam yahut felsefe, özellikle Kur'an tefsiri ve açıklaması için ihtisas medreseleri açılmamıştı? Bunlar, otodidakt olarak yani kendi kendine öğreniliyordu.

1908 inkılabından sonra medreselere son biçim verildiğinde "ıslah-ı medâris nizamnamesi"ne bağlı olarak bir de, ihtisas dersleri gösterecek medrese açılmasına gerek duyulmuştu. 1917'de "Dar ül-hilafet ül-aliye medresesi" programını düzenlemek üzere toplanmış olan 38 kişilik komis-

yon, medresetülmütahassisin'in, tefsir ve hadis, fıkıh, usul-ü fıkıh adlarıyla üç şûbeye ayrılarak öğretim yapması kararlaştırıldı. Bu medresenin teşkilatı değiştirildiği sırada "medreset ül-mütahassisin" in adı "Süleymaniye"ye çevrildi ve o zaman burada şu program uygulandı: 1 - Tefsir ve hadis bölümü (3 yıl); dersler: tefsir, hadis, usul-ü hadis ve nakdürrical, tabakat ül-kura ve müfessirin. 2 - Fıkıh, usul-ü fıkıh bölümü (3 yıl) dersler: Şafîî, Hanbelî, Hanefî ve Malikî fıkıhları, usul-ü fıkıh, hılâfiyat, felsefe tarihi. 3-Hikmet ve kelam bölümü (3 yıl); dersler: tasavvuf, islam felsefesi tarihi, hikmet-i ilâhiye, mantık, felsefe ve ahlak, genel felsefe tarihi, dinler tarihi, islam dini.

1914'de "medreset ül-mutahassisin" açılınca, Darülfununun "ulum-u şer'iyeh" bölümü kapatıldı.

Medreseler kaldırılıp Üniversite açılmasından sonra İlâhiyat bilimleri:

20. y. yıl başlarında Avrupa'da müsbet ve teknik bilimler alabildiğine ilerlerken, buna ayak uyduramayan bu nedenle de bilime ve tekniğe düşman olan medreseliler, Avrupa'da öğrenim görmüş yenilik yanlısı yurt-severlere düşman kesilmişlerdir. Sadreddin Celal Antel'in "Tanzimat maarif" başlıklı makalesinde bu gibiler hakkında şöyle diyor: "bu medreselerin sonraları, her türlü ilericiliğe engel olan cehalet, taassup ve fesat ocakları haline geldikleri de muhakkaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasında en büyük sorumluluk hissesi bulunan medreselerin öğretim sistemlerini birkaç kelime ile belirtebiliriz: ümmet terbiyesinin hâkimiyeti-gözlem, inceleme, deney ve eleştiriye hiç yer vermeyen, âyetlerin, hadislerin ve öteki metinlerin Aristo Mantığı'na göre şerh ve tefsirine inhisar eden, manadan çok lafza değer veren, yazıya hiç yer vermeyen skolastik tedris metodu. Öğretim dili olarak anadili yerine arapçanın egemenliği-öğretim için özel ve bağımsız dershanelerin ve öğretim araçlarının bulunmaması...". Yine S.C. Antel'in verdiği şu örnek enteresandır: "Süleymaniye'de açmış olduğu okula, sıra, kara tahta ve harita gibi ders araçları koyan Selim Sabit (Şıbay)'ın, zamanın şeyhülislamının müdahalesiyle onları kaldırmaya ve hocalığı terke mecbur kılması da, tanzimatçıların bu kara kuvvete, bu mutaassıp zihniyete yenildiklerini gösterir. Balkan savaşları sırasındaki bir örnek de şöyledir: Balkan Savaşı'nda yenilmemiz üzerine şeyhülislamlık dairesi, bütün okullara arapça bir dua yollayarak bunun 4444 kez okunmasını istemiştir.

Bu iğrenç ve ülke zararına davranışların daha pek çok örneklerini görmüş olan ulu önder Atatürk, cumhuriyetin ilanından dört ay sonra çıkarttığı tevhidi tedrisat yasası ile, medreseler tarihe karıştı.

Ancak medreseler kaldırılmakla dinî tedrisat büsbütün kaldırılmış olmadı. Yasanın dördüncü maddesiyle “yüksek diniyat mütehasısı yetiştirilmek üzere Darülfünunda bir İlâhiyat Fakültesi kurulması, imamlık ve hatiplik gibi dinî görevlerin yerine getirilmesi için gerekli kişilerin yetiştirilmesi” öngörülmüştür. Ne var ki yeni açılan imam hatib okulları tedrisata devam edemedikleri gibi İlâhiyat Fakültesi'ne de öğrenci istek duymamıştır. Bu nedenle de İlâhiyat Fakültesi kaldırılmış yerine, Edebiyat Fakültesi içinde “İslam Araştırmaları Enstitüsü” açılmıştır.

Darülfünun-Üniversite-İlâhiyat ilişkileri:

1845 yılında Sultan Abdülmecid zamanında kurulan geçici maarif komisyonu, devlet dairelerine memur yetiştirmek amacıyla bir Darülfünun açılmasına karar verdi. Bunun üzerine Milano'dan getirilen ünlü mimar Fossatti'ye, üç katlı ve 125 odalı bir bina yaptırıldı. Ayasofya'da eski Cephane Kışlası ile Sultan Sarayları arsası üzerine kurulan bu yapı 1933 yılında yandı. Aslında burası, yapıldığından beri geçen yetmiş yıl boyunca yalnız, Hukuk Mektebi'nin ilk açılışında kısa bir süre eğitim hizmetinde kullanıldı. Onun dışında burada sadece devlet işleri yürütüldü.

Rüşdiye okullarından sonra idâdî okullarının da açılması üzerine ilk Osmanlı Darülfünunu 14 Ocak 1863 günü öğretime başladı. 4000 ciltlik kitaplığı ve laboratuvarları olan bu Darülfünunda, kimyager Derviş Paşa, büyük devlet adamı Ahmet Vefik Paşa, hekim Salih Efendi, tarihçi-hukukçu Cevdet Paşa ve müneccim başı Osman efendi gibi değerli bilginler ders verdi.

Bu Darülfünun 1865'te Çenberlitaş'taki Nuri Efendi Konağı'na taşındı. Kısa bir süre sonra çıkan bir yangında kitaplık ve laboratuvar yanınca Darülfünun bir süre kapatıldı. 1870'de Sultan Ahmet Türbesi yanında bir Darülfünun yapıldı fakat bu da aynı yıl kapatıldı. Nedeni, Rektör Yanyalı Hoca Tahsin Efendi'nin, canlıların havasız yaşayamayacağını derste öğrencilere anlatması ve bunu ispatlamak için, havası boşaltılmış bir fanusta bir güvercin üzerinde denemesi ve burada ders veren hocalardan Efganlı Cemaleddin Efendi'nin “Peygamberlik bir sanattır” demesidir.

Aradan otuz yıl geçtikten sonra 1 Eylül 1900 günü Cağaloğlu'nda “Darülfünun-u Şahâne” adıyla yeni bir müessese eğitime başladı. Mülkiye

mektebi, Hukuk Mektebi ve Tıbbiye Mektebi eskiden beri Darülfünundan ayrı birer yüksekokul gibi çalışmakta olduklarından, bu yeni Darülfünunda” ulum-u âliye-i diniye, Edebiyat, ulum-u riyaziye ve tabiiye bölümleri ile türkçe, arapça, farsçadan başka fransız, alman, ingiliz ve rus dillerini toplayan filoloji bölümüne yer verildi.

Bu Darülfünun 21 Eylül 1908 günü Beyazıt’da, şimdiki Edebiyat, Fen, Kimya Fakültelerinin yerinde bulunan Zeynep Kâmil Hanım Konağı’na taşındı. Programları yeniden gözden geçirilerek düzenlendi. Edebî bilimler, şer’î bilimler, matematik ve biyoloji bilimleri bölümleri arasına Hukuk Okulu da alındı. 1912’de fakültelerin programları yeniden düzenlendi. Bu arada Zeynep Kâmil Konağı ihtiyaca yetmediği için Yerebatan semtinde kimya, Vefa’daki Feyzullah Efendi Konağı’nda jeoloji, İbrahim Paşa Konağı’nda doğu dilleri, Saffet Paşa Konağı’nda coğrafya enstitüleri kuruldu. Zeynep Kâmil Konağı, 1 Mart 1942 günü tamamen yandı, onun yerinde bugünkü Edebiyat, Fen ve Kimya Fakülteleri yapıldı. Birinci Cihan Savaşı’ndan sonra 15 Ekim 1917 günü yeni bir yönetmelik yayınlandı.

Burada, hiçbir kız öğrencinin alınmadığı medreselerden sonra kurulan İstanbul Darülfünunu’nda kız öğrencilerin durumlarını, bir saptama yaparak belirtmek istiyorum: Türk Üniversitelerinin gelişmesi tarihinde önemli bir olay da, meşrutiyet döneminde Balkan yenilgisinin uyarısı ile 5 Şubat 1914’te, Darülfünunda, önceleri serbest konferanslar halinde kızlar için açılmış olan derslerin, bir süre sonra kızlara mahsus ayrı sınıflar halinde örgütlenmesidir.

12 Eylül 1914 günü bunlar, edebiyat, matematik ve biyoloji bölümlerinden kurulu olmak üzere “inas darülfünunu” (kızlara mahsus darülfünun) adı altında ayrı bir bina içinde toplanmışlarsa da, 1917’de ilk mezunlarını veren bu Darülfünun 1920 yılında kaldırılarak sınıflar yeniden Zeynep Kâmil Konağı’na taşındı ve Darülfünuna bağlandı. Bu kız öğrenciler bir süre sonra, kendi sınıflarını boykot ederek erkek arkadaşlarının okuduğu sınıflara devam etmeye başladılar. Onların bu medenî cesareti karşısında üniversite senatosu 16 Eylül 1921 günü aldığı bir kararla bu olubittiyi kabul etti. Böylece kız, erkek üniversiteleri ayrımı ortadan kalkmış oldu.

Kız öğrencilerin Fen ve Edebiyat bölümlerinde başlattıkları karma öğretim, 1921-1922 ders yılında Hukuk Fakültesi’nde, 1922-1923 ders yılında da Tıp Fakültesi’nde gerçekleşti. Bugün de aynı türden gerici, mem-

leketin kötülüğünü isteyen çıkarıcı çevreler günümüzde de kızları erkeklerden ayırmak için var güçlerini sarfetmektedirler. Tabii asıl maksat kızları dört duvar arkasına kapatıp, cahil bırakmak, geleceğin Türk gençlerini böyleleri elinde cahil, zavallı, sömürülmeye hazır duruma getirip onları sömürmektir.

21 Nisan 1924 günü çıkarılan bir yasa ile Darülfünuna tüzel kişilik verildi. Böylece Millî Eğitim Bakanlığı'ndan ayrılarak 52 maddelik bir yönetmelikle 1925 yılında yeniden örgütlenen Darülfünuna İlahiyat Fakültesi de eklendi.

3 Mart 1924 günlü tevhidi tedrisat yasasının yayınlanmasından sonra, Evkaftan özel idareye devrolunan İstanbul medreselerinin sayısı 192'dir.

31 Mayıs 1933 günlü ve 2252 sayılı, İstanbul Darülfünunu'nun kaldırılmasına ve Millî Eğitim Bakanlığı'nca yeni bir üniversite kurulmasına dair yasa ile, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan Darülfünun yerine İstanbul Üniversitesi'ni yeniden kurma görevi Millî Eğitim Bakanlığı'na verildi ve böylece İstanbul Üniversitesi kuruldu. İkinci Dünya Savaşı başlarında Almanya'dan, Edebiyat, Fen ve Hukuk Fakülteleri için yirmi profesör çağrılarak öğretim kadrosu güçlendirildi.

İstanbul Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi'nin, öğrenci gelmemesi nedeniyle 1933'te, aynı üniversitenin Edebiyat Fakültesi'ne bağlı "İslam İlimleri Enstitüsü" 1936'da kaldırılmasından sonra, Türkiye'nin aydın din adamı yetiştirilmesi ihtiyacını gözönüne alan parlamento, 13.6.1936 gün ve 4936 sayılı üniversiteler yasasının ikinci maddesi uyarınca 1.6.1949 günü Ankara İlahiyat Fakültesi'ni kurdu.

Bu fakültenin kurulması yasasının T.B.M. Meclisi'nde görüşülmesi sırasında Kırşehir milletvekili İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Maraş milletvekili Emin Soysal, Seyhan milletvekili Ahmet Remzi Yüreğir, Elazığ milletvekili Fahri Karakaya ve Millî Eğitim Bakanı Bingöl milletvekili Tahsin Banguoğlu enteresan konuşmalar yapmışlardır.

1946 yılında muhalefet partisi olarak bir miktar milletvekili getiren Demokrat Parti, 1950 yılı 14 Mayıs seçimlerinde iktidara gelince, gelecek seçimlerde daha çok milletvekili getirmek için halkın dinî duygularını alabildiğine sömürmeye başladı. Halk Partisi zamanında türkçeye çevirilmiş bulunan ezan arapçaya döndürüldü. Sözde din okulu olan, aslında mezunlarının hemen hepsi devlet dairelerinde iş alan imam-hatib okulları sayısı artırıldı. 4936 sayılı üniversiteler yasası gereğince üniversite senatoları-

nın açması gereken yeni İlahiyat Fakülteleri açılmayınca 1959'da T.B.M. Meclisi yasa ve kararlarıyla Yüksek İslam Enstitüleri açılmaya başlandı.

17.6.1982 gün ve 2680 sayılı kamu kurum ve kuruluşlarının, kuruluş görev ve yetkilerinin yeniden düzenlenmesi ile ilgili yetki yasasının verdiği yetkiye dayanılarak bakanlar kurulunca bazı üniversitelerde yeni İlahiyat Fakülteleri açıldı (22.6.1982). Bunlar, 1949'da Ankara'da, Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak açılardan başka, Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde, Samsun Ondokuzmayıs Üniversitesi'nde, Kayseri Erciyes Üniversitesi'nde, Konya Selçuk Üniversitesi'nde, Bursa Uludağ Üniversitesi'nde, İstanbul Marmara Üniversitesi'nde ve İzmir Dokuzeylül Üniversitesi'nde olmak üzere İlahiyat Fakültelerinin sayısı sekize çıktı. Sanki bunlar yetmiyormuş gibi, 1988'de Urfa'da da bir İlahiyat Fakültesi açıldı.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 1953'te kurulan "Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü, 1956'da kurulan "İslam İlimleri Enstitüsü" olmak üzere iki araştırma kurumu vardır ki, Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü'nce 1959'da başlatılan ve her dört yılda bir, başka yabancı ülkede toplanan "Uluslararası Türk Sanatları Kongresi" düzenlemiştir. Bu kongrenin sekizincisi 1987'de Mısır'da toplanacaktı.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, uzun yıllar tek bölüm halinde eğitim sürdürdükten sonra bugün, 1 - İslam medeniyeti ve sosyal bilimler bölümü, 2 - Tefsir ve hadis bölümü, 3 - İslam felsefesi ve kelim bölümü olmak üzere üç bölümde eğitim yapmaktadır. Bugün bu bölümler, öteki sekiz İlahiyat Fakültesi'nde de aşağı yukarı aynen uygulanmaktadır. Ders programları da aşağı yukarı aynı olan bu dokuz İlahiyat Fakültesi'nde şu dersler okutulmaktadır:

Tefsir, hadis, kelim, islam hukuku, islam tarihi, islam dini esasları, dinler tarihi, islam mezhepleri tarihi, sistematik felsefe, mantık, islam sanatları tarihi, din sosyolojisi, din psikolojisi, dinî musiki, pedagoji, tasavuf, Türk-islam edebiyatı, epigrafi, arapça, farsça, Fransızca, İngilizce, Almanca (bu üç batı dilinden biri seçilir).

Bugün, İlahiyat Fakülteleri mezunları da, İmam-hatib okulları mezunları gibi, meslek ve bilgi alanları dışındaki devlet dairelerinde görev almaktadırlar. Bunun da ne kadar yararlı ve verimli olacağı söz götürür bir konudur.